

Van Den Herd

tijdschrift

van de

HEEMKUNDEKRING DE HEERLIJKHEID OIRSCHOT

=====
Jaargang 16 nummer 3 - november 2009
=====

Redactie: Clari van Esch-van Hout

Straten 16
tel. 575260

Hanneke v.d.Bogaart-Vugts

Molenstraat 12
tel. 572221

Ans Verhouden - Vermeulen

Snellaertsstraat 16
tel. 572303

DE STANDERDMOLEN

De oudste windmolens die vanaf de twaalfde en dertiende eeuw in ons land vermeld worden, zijn zonder twijfel standerdmolens geweest.

Uit historische bronnen blijkt dat de standerdmolen zich na 1300 over heel Nederland heeft weten te verbreiden. Momenteel zijn er nog ongeveer 1000 windmolens, waarvan een 40 tal standerdmolens. De standerdmolen is een indrukwekkend molentype, en is door veel kunstenaars gebruikt in hun schilderwerken, zoals in werken van Bruegel, maar ook de Oirschotse schilder Antoon Kruysen heeft de Stratense molen meerdere malen geschilderd.

De om een verticale spil (de standerd) kruibare houten windmolen wordt ook wel als standaardmolen aangeduid, en in het oosten van het land kwamen de termen stendermolen of standerdkast voor. De Vlaamse benaming was staakmolen, maar de vereniging tot behoud van de molens in Nederland 'de Hollandsche Molen' heeft vanaf de jaren vijftig de benaming standerdmolen gepropageerd.

De constructie en werking is vanaf de late middeleeuwen onveranderd gebleven. Er hebben zich wel veranderingen in de vorm voorgedaan, bijvoorbeeld door het gebruik van ijzer in plaats van hout voor de askop en de roeden, en ook het afdichten van de ruimte aan de voet van de molen om meer opslagruimte te krijgen.

In de jaren 30 werden, zoals o.a. bij de Stratense molen, de wieken van stroomlijnprofielen voorzien. Zo kon de molen beter profiteren van de wind, maar het gevaar zat erin dat de molen niet bestand was tegen deze extra kracht en daardoor eerder in verval raakte.

In Brabant zijn nog 21 standerdmolens o.a in Bergeijk, Asten Gefen, Nistelrode en Moergestel, welke de oudst bekende molenlocatie in Noord Brabant is.

De verandering van het Nederlandse landschap neemt grote vormen aan. De landelijke omgeving van de molens is veranderd in nieuwbouwwijken, parkjes met hoge bomen, fabrieksgebouwen. Het is nodig dat de rijksoverheid en gemeenten haar monumenten met gro-

tere zorg beschermt en zo het kenmerk van Nederland in stand houdt.

DE STRATENSCHIE MOLEN

Het oudste gegeven is te vinden in het register nummer 151 op het Rijks- archief te 's Hertogenbosch 1626, handelend over de eigenaren van de molen. 1354; Alaert van Os, rentmeester van Brabant, verleent namens de Hertog van Brabant 'een weint totton moelene dye staet in Straaten in de parochie van Oirschot' aan Jan de moelne-re Arndts Slijnter Wautersoen soen.

De molen stond vroeger op het Moleneind, maar dan aan de overzijde van het later gegraven Wilhelminakanaal. Huurcontracten zijn er aanwezig van 1628. Wanneer en door wie hij gekocht werd, is niet bekend, maar op 24 juni 1769 verkoopt Antony Jans Coppens 1/8 gedeelte van de molen aan Lambert Huijskens voor f.1.250,00. Zijn weduwe koopt in 1783 nog eens 7/8 part van 1/12 gedeelte.

In 1839 transporteert de familie Huijskens (29 personen) de molen aan Adriana Brocx, weduwe van Jan Smits tapper te Tongelre voor f.5.300,00. Getuige van deze verkoop was onder andere Joseph van Esch.

Volgens gegevens van het kadaster is de molen afgebroken in 1859, en de schuur (of vroeger molenhuis) in 1882.

Op 3 mei 1858 koopt Joseph van Esch een gedeelte van een perceel grond in de Aarle-akkers voor f.370,00 waarop hij in 1859 de molen heeft herbouwd, 'de Standerdmolen' die bijna 100 jaar later in 1954 wordt gesloopt. Gezien de korte tijd die er is tussen de sloop in het Moleneind en de herbouw in de Aarle-akkers is het wel aannemelijk dat hier veel materiaal gebruikt is van de gesloopte molen. Joseph van Esch is overleden in 1878 en de molen wordt in 1886 vererft door de kinderen Ebben van Esch. Zij woonden niet in Oirschot, maar verhuurden de molen.

In 1889 wordt Antony Kerkhofs de nieuwe eigenaar tot 1906. Ook komen de namen van de mulders Theewis en van Gorp in de verhalen voor, maar zij zijn blijkbaar geen eigenaar geweest want in 1908 is de vroegere molenaarsknecht van de familie van Esch, Frans van Kessel, de eigenaar van de molen.

Frans van Kessel, die zelf geen kinderen had, neemt in 1910 Thomas van Kessel, de zoon van zijn broer Henricus van Kessel uit St. Oedenrode, in dienst. Thomas neemt in 1925 de molen over van ome Frans en hoewel er rond 1930 al hier en daar molens tot stilstand kwamen werd in 1934 de ‘Standerdmolen van Straten’ nog opgeknaapt en van stroomlijnprofielen op de roeden voorzien (systeem Dekker). Zo kon de molen beter profiteren van de wind.

Bij de gelegenheid van de oplevering was de toenmalige commissaris van de Koningin in Noord- Brabant jhr.mr.dr. A.B.G.M. van Rijckevorsel aanwezig.

Ondanks het succes van gestroomlijnde wieken werd er na de oorlog nog maar weinig met de molen gemalen. De stoommachine nam veel werk over en hiermee was men niet afhankelijk van de wind. De molen raakte in verval en in 1952 werd hij gesloopt.

Van het hout van de standaard en steunbalken zijn stoelen en een dressoir gemaakt door meubelmaker van de Ven. Een gedeelte is gebruikt bij een restauratie van chatelet Sonnevank. De wieken zijn gebruikt bij een restauratie van de molen in Rucphen en deze is nog in gebruik bij speciale gelegenheden.

Henk van Hout heeft in de ‘Caert’ van het gilde St. Joris gezocht en in artikel 5 van 8 juni 1542 wordt vermeld dat:

Ten vijften is geordineert dat men allen jaer opten irsten sondach nae des Heylige-Sacramentsdach na auder gewoente sal scieten die papegaeye tot Straten op die moelen. Ende na der noenen als men drwärts ghaen sal omtrent drie uren, sullen sculdich zijn alle scutteren hon te versamenen voer der herbergen dair zij teeren sullen, ende van daar statelijck met honnen coninck te gaen ter moelen waert om den vogel te scieten, ende dien afgescoten wesende, eerlijcken te gaen ter herbergen om minlijck dien avond ende ts'anderendaig's nonens met malcanderen te teeren ende goet shier te maken, ende desgelijcken opten Verswoeren Maendag; tot welcke maeltijen alle scutteren verbonden sullen sijn comen ogte iemonden

*in honne plaitse te seynden. Ende dair nyet comende, sullen noch-
tans soevele sculdich sijn te geven als die ander gemyne gildebrue-
deren verdinght enz. enz.*

Vrij vertaald komt het ongeveer hier op neer: ieder jaar op de eerste zondag na sacramentsdag zal men naar ouder gewoonte op de vogel schieten die op de molen geplaatst zal zijn. Na de middag rond drie uur zal men derwaarts gaan, maar eerst zullen de schutters zich verzamelen bij de herberg om iets te verteren en daarna met hun koning naar de molen gaan om op de vogel te schieten. Wanneer die afgeschoten is, gaan ze weer ter herberg om dien avond en de dag erna gezamenlijk te teren en goede sier te maken. Op deze maandag zijn alle gildebreders met elkaar verbonden of ze mogen iemand in hun plaats sturen. Als men niet komt, en geen vervanger stuurt, is men toch zo veel verschuldigd als wat de andere gildebreders verteren.

Hieruit blijkt dat er al in 1542 een molen heeft gestaan in het buurtschap Straten. Rond 1920 wordt het kanaal gegraven . Straten wordt hiermee van de hei gescheiden en de guld verlaat het eeuwenoude schietterrein dat door het kanaal moeilijk bereikbaar werd.

Nelly van Kessel

OIRSCHOTSE PORTRETTEN

WOUTER BACKS Een kortstondige carrière

In het Oirschotse schepenprotocol van 1494 bevindt zich een opmerkelijke akte: de aanstellingsakte van de nieuwe beheerder van het Sint Joris Gasthuis. Behalve de feitelijke aanstelling regelt de akte in 26 artikelen ook het reglement voor de gasthuismeester, en daarmee krijgen we een doorkijkje in het reilen en zeilen van dergelijk instituut aan het einde van de middeleeuwen.

Volgens de traditie is het Sint-Joris gasthuis gesticht door Rogier van Leefdael, heer van Oirschot, en zijn vrouw Agnes van Kleef. Rogier zal de stichting waarschijnlijk bij testament hebben bevolen, en aangezien hij in 1333 is gestorven dateert het gasthuis waarschijnlijk van kort daarna.

In talloze steden en dorpen van West-Europa ontstonden in de middeleeuwen dergelijke gasthuizen. Ze waren bedoeld om bedevaartgangers gratis onderdak en een behoorlijke maaltijd te bieden, en nadrukkelijk niet voor het herbergen van beroepsbedelaars, vagebonden en andere lieden van twijfelachtig allooi. Het gasthuis werd bestuurd door het kapittel van Oirschot, samen met de heer. Het gasthuis werd in de praktijk gerund door de *gasthuyswert* of *congiere*. Hij woonde in de regel met zijn gezin in het gasthuis. Op maandag 16 februari 1494 verschijnen Willem Arts, de deken van Oirschot, en heer Wernaer van Merode, kanunnik van de St. Petruskerk, voor de schepenen Jordan die Hoppenbrouwer en Jan die Crom. In hun gezelschap zijn meester Jan Baliou, de vorige gasthuiswaard, en Cornelis Smeeds, de rentmeester, tevens secretaris van Oirschot. Zij kunnen uiteraard veel informatie geven over de dagelijkse gang van zaken, en zullen dus veel aan het reglement hebben bijgedragen.

De kanunniken benoemen Wouteren Wouter Mathijs Backssoen tot de nieuwe *wert ende regent inden gasthuijs van Oerschot*. Hij mag

er gaan wonen, maar moet daarvoor wel het reglement nauwgezet naleven.

Wouter Backs, *de jonge*, is de zoon van Wouter Wouter Mathijs Back en van Lijsbeth, de dochter van Aert Gerit Vos. Zijn grootvader was Wouter Mathijs Houtappels, leerlooier, die ook Backs genoemd wordt.

Zijn ouders wonen op Spoorдонк. In 1488 koopt Wouter het ouderlijk huis van zijn broers en zusters. De familie behoort tot de gegoeede klasse: Arnt Houtappel (mogelijk een oudoom van Wouter) is rond 1400 schepen in Oirschot.

Wouter bezit ook nog een huis aan *de straet* in Middelbeers, dat hij op last van de schepenen ter nakoming van een koopovereenkomst in 1490 moet transporteren aan Jan Merten Goijaerts Stevens. Omdat Jan de kooppenningen niet kan voldoen wordt het huis uiteindelijk door hem in huur aanvaard.

Als Wouter gasthuismeester wordt is hij al op gevorderde leeftijd. Zijn eerste vrouw is Elisabeth Henrick van Geldrop, en uit dit huwelijk heeft hij een zoon Jan. Hij hertrouwt met ene Lucia, van wie we de achternaam niet kennen. Zij trekt met hem in in het gasthuis.

Wouter Wouter Thijs is in 1478 betrokken bij de doodslag op Augustijn Willem Pauluszoon, ook geheten Ansem, gepleegd in het gasthuis. Samen met nog zes anderen verklaart Wouter op 27 augustus 1478 voor de schepenen, dat zij, *aensiede de overdaet die hij* (het slachtoffer) *daer bedreef*, de doodslag hebben begaan, en dat zij alle anderen, met name *meester Jan Bailjuus, woenende in den gasthuys*, vrij pleiten.

Waarschijnlijk is het slachtoffer een vagebond, die door *enige van den ingesetenen van Oirschot* zo hardhandig wordt aangepakt dat hij het leven laat. Wouter wordt als eerste dader genoemd: waarschijnlijk is hij een medewerker van de waard, en later dus diens opvolger. De in het zoenaccoord opgelegde straf is relatief licht.

Om gasthuismeester te kunnen worden belooft Wouter op 15 februari 1494 aan rentmeester Cornelis Smeeds een jaarlijkse pacht van 2 mud rogge ten behoeve van het gasthuis. De pacht moet betaald worden na zijn dood en die van zijn vrouw Lucia. Zijn huis en zijn

overige bezittingen te Spoorдонк dienen als onderpand. Bedongen wordt dat Lucia na zijn dood in het gasthuis mag blijven wonen. Als zij het gasthuis vóór haar dood verlaat zijn de erfgenamen slechts één mud verschuldigd.

Wouters carrière als gasthuismeester duurt maar krap een half jaar: hij is overleden vóór 1 september 1494. Zijn weduwe draagt de dag na Sint Hubertus (4 november) 1494 het huis en de bezittingen op Spoorдонк over aan haar stiefzoon Jan. Het is onbekend of zij in het gasthuis is blijven wonen.

HET REGLEMENT

De letterlijke tekst van de aanstellingsakte werd twee keer eerder gepubliceerd, en ook de heer Lijten put voor zijn artikel over het Sint-Joristgasthuis in Campinia uit het document.

De 26 artikelen worden hieronder (met dank aan Jan Toirkens) weergegeven in een eigentijdse vertaling, die hier en daar voorzien is van de kleurrijke tekst uit de vijftiende eeuw.

De gasthuiswaard zal het gasthuis besturen en mag daar gaan wonen overeenkomstig de volgende voorschriften.

1. Op de eerste plaats zal de waard verplicht zijn onderdak voor één nacht te verlenen aan alle arme mensen die op reis zijn, en die in het bezit zijn van een verklaring van hun pastoor, dan wel van hun stad, vrijheid of dorp, dat ze op bedevaart zijn of om andere redenen moeten reizen. Als ze bij het gasthuis komen en, of ze nu ziek of gezond zijn, onderdak wensen, dient de waard hen te voorzien van vuur, licht, voedsel en *scerbier* (dun of schraal bier van geringe kwaliteit).
2. De waard moet ten behoeve van het gasthuis een koe houden en goed verzorgen. Als hij het gasthuis verlaat moeten hij en zijn vrouw de koe achterlaten, of een gelijkwaardige koe leveren. Als de koe *mansse* (onvruchtbaar) wordt dan zullen de rentmeesters van het gasthuis hem een *tijtcalinge* (drachtige)

koe leveren, als hij dat wil, en ook als de koe te oud wordt. Daarmee kan de waard aan alle arme zieken en vrouwen die jonge kinderen hebben of in verwachting zijn, zuivel geven, zoals *boter, romen ofte melck*, en op vrijdag en zaterdag eten koken voor zichzelf en de arme mensen.

3. Voor de koe wordt hem een stuk weiland ter beschikking gesteld, dat hij ten behoeve van het gasthuis moet gebruiken voor zichzelf en de arme mensen.
4. Verder wordt hem jaarlijks een *redeleken* os ter beschikking gesteld, die hij samen met de arme mensen moet delen volgens zijn geweten en zoals hem dat goeddunkt.
5. Alle *rebauwen* (schurken), *boven* (boeven) *ende wendelers* (vioolspelers, muzikanten) *met honnen dernen* (meisjes, liefjes) die van de ene stad naar de andere gaan en van het ene gasthuis naar het andere, zal hij buiten de deur houden en geen onderdak verlenen en hij zal hen zo min mogelijk van dienst zijn. En van deze personen zal hij onder geen beding, brood, vlas, eieren of dergelijke zaken kopen, noch door hen bier laten halen of bier met hen drinken in het gasthuis maar zal hij zijn uiterste best doen om het hen zo onaangenaam mogelijk te maken en hen weg te sturen.
6. Verder moet de waard het vet van de os gebruiken om voor hem en de arme mensen te zorgen voor kaarslicht, en te gebruiken om eten te koken.
7. Naar gelang van het jaar en voor zover dat nodig is zullen de rentmeesters hem jaarlijks een heel of half varken leveren.
8. Het varken zal hij net als de os met de arme mensen delen en *dat rosel* (reusel) zal hij bewaren voor de arme mensen om daarmee eten te bereiden.
9. Het *vette, vleeschnat ofte van molck* dat daarvan overblijft, zal hij met de arme mensen delen.
10. Men zal hem jaarlijks een zak zout bezorgen om daarmee het vlees van de os en van het varken te pekelen.

11. Men zal hem jaarlijks *garst ende mout* (gerst en mout) leveren om daarmee *scerbier* te brouwen, zowel voor hemzelf als voor de armen.
12. In de vastentijd zal men hem een *sester* (1/6 mud) erwten leveren, of zoveel als nodig is en de tijd uitwijst, zowel voor hemzelf als voor de armen.
13. Eveneens zal men hem in de vastentijd raapzaad leveren, om voor hem en de arme mensen eten te koken en de arme mensen te helpen met (het smeerbaar maken van) hun boter.
14. Verder zal men hem turf leveren om voor de arme mensen in de winter vuur te stoken zoals dat gebruikelijk is en al naar gelang het koud is zowel voor de grote mensen als kleine kinderen.
15. Verder zal men hem jaarlijks 400 *rijshouts* (takkenbossen, mutsaards) leveren al naar gelang de winter streng is en zoveel als de arme mensen nodig hebben.
16. Als de waard hout wil kappen op het erf van het gasthuis, dan moet hij dat aan de rentmeesters meedelen en dat zal in mindering worden gebracht op de 400 takkenbossen.
17. Alle voorschriften zal de waard moeten uitvoeren ter *notorsticheijt* (behoefte) van hemzelf en de arme mensen, en van zijn eigen bezit en dat van de arme mensen. *Ende soe wes hem daer af overt* (en alles wat er daarvan overblijft) zal hij het volgende jaar gebruiken, want het ene jaar brengt soms meer kosten met zich mee dan het andere. En als iets zou kunnen bederven, dan dient hij het met de arme mensen te delen en hij mag het dan ook niet wegbrengen of verkopen maar uitsluitend aanwenden tot nut van de arme mensen.
18. De waard zal ook geen viervoetige dieren houden of vetmesten, meer dan hijzelf of zijn huisgezin nodig heeft en in zijn huis als voedsel voor zijn gezin zal gebruiken, zodat *tmolck en de wermoes* (groenten) niet aan de armen wordt onttrokken.

19. De waard moet zijn woonhuis en de schuur goed onderhouden wat betreft *doren* (deuren), *vensteren* (vensters) *ende wonden* (wanden, muren), die hem geleverd worden.
20. Verder moet hij *den hof* (tuin) *reken* (in orde houden), *planten ende seijden* (zaaien), ten nutte en profijt van de arme mensen.
21. Verder moet hij de *beyard* (gezamenlijke eet- en verblijfszaal voor de gasten) en de kapel opruimen en schoonmaken en vrijhouden van wagens, karren, ploegen, hout en andere *becommeringe* (belemmeringen), zoals dat bij kerken en kapellen gebruikelijk is.
22. Verder moet hij de misgewaden wassen en onderhouden.
23. Verder moet hij de kamers van de arme mensen voorzien van bedden en bedstro, en de lakens wassen en schoonhouden alsof het zijn eigen bezit betreft, en elke kamer voorzien van een emmer, zodat zij hun *gevoech* daar in kunnen doen, en de kamer (zelf) vegen of laten vegen.
24. Alle huisraad van *potten, ketel, scotel ende lepel*, dat hem wordt geleverd moeten hij en zijn erfgenamen bij zijn vertrek over-dragen aan de rentmeesters; ook *die gasthuys bedden, laken ende sardsen* (dekens) die eigendom van het gasthuis zijn mag hij niet zelf *orbaren ofte besuighen* (gebruiken of bezigen) maar moet hij in de kamers van de arme mensen laten liggen, en in de kapel.
25. Na het overlijden van de waard of zijn vrouw mogen noch zij noch hun erfgenamen iets meer uit het gasthuis weghalen dan datgene dat ze zelf hebben ingebracht.
26. Alle *die scaren opten velde staende ofte inder scuren liggende* (de oogst die op het veld staat of in de schuren ligt) blijven eigendom van het gasthuis ten behoeve van degenen die na hen in het gasthuis komen wonen, om daarmee de armen te kunnen onderhouden, en uit te delen, zoals de gewoonte is.

De akte is te vinden in R Oirschot 2356 [1494] f. 8/9. Zie ook: J. Lijten, Het Sint-Joris gasthuis tien maal bejaard, Campinia XIII (1983), pag. 64

Anton Neggers

LIEVER GRIEP!

Bijna dagelijks worden we door de media geïnformeerd over de stand van zaken van de Mexicaanse griep. Al heel snel werd deze door de World Health Organisation (WHO) uitgeroepen tot een pandemie. Op het moment dat dit artikel geschreven wordt, is de griep al in 125 landen geconstateerd en zijn er wereldwijd rond de duizend personen aan deze ziekte overleden. Het Ministerie van Volksgezondheid heeft voor ons al twee vaccins klaar liggen en antibiotica zijn er in voldoende mate. Er is geen enkele reden tot paniek.

De Mexicaanse griep heeft veel overeenkomsten met de Spaanse griep. Deze heerste van 1918 tot 1919 en het virus dat deze ziekte veroorzaakte was van hetzelfde type als van de huidige griep (H1N1). Het werd Spaanse griep genoemd, omdat de kranten in Spanje er het eerst melding van maakten. De griep manifesteerde zich echter voor het eerst in maart 1918 op de militaire basis Fort Funston in Kansas in de Verenigde Staten. Militairen brachten het vervolgens mee naar Europa. Aanvankelijk was het virus niet dodelijk, maar dat veranderde snel. Vooral jonge volwassenen werden door deze griep getroffen. Naar schatting overleden wereldwijd tussen de 20 en 40 miljoen personen. Het virus verdween weer net zo snel als het gekomen was. Eind 1919 was de pandemie weer voorbij.

Ook in het verleden werden we regelmatig getroffen door besmettelijke ziekten. De pest is er één van. Deze had net als de griep nu een enorme impact op het dagelijkse leven, maar in tegenstelling tot nu stond men er nagenoeg machteloos tegenover. Om de gevolgen van de pest te illustreren heb ik er de Oirschotse schepenprotocollen van de zestiende en zeventiende eeuw op nageslagen en heb wat algemene informatie over deze vreselijke ziekte opgezocht.

De pest is een ziekte die van de veertiende tot de zeventiende eeuw in Europa veelvuldig voorkwam en periodiek epidemische en soms zelfs pandemische vormen aannam en een enorme hoeveelheid

slachtoffers eiste. Vormen van deze gevreesde ziekte zijn de builenpest en longpest. Men schat dat de builenpest of zwarte dood tussen 1347 en 1351 een derde van de Europeanen het leven kostte. De verwekker is een bacterie die door rattenvlooiën wordt overgebracht op mensen. Door de verdringing van de zwarte rat door de bruine rat kwam er rond 1670 een einde aan deze gevreesde ziekte in Europa. In Azië steekt de ziekte nog af en toe de kop op. De zwarte dood is een 'hete ziekte, welke het bloed zeer schielijk doet verrotten, veroorzaakt door een zeer subtiel en vlug venijn, het welk door de lucht wordt ingeademd en in de klieren van de hals, oksels, in de borsten of in de liezen builen en koud vuur en op de huid karbonkels(zweren)en purperen plekken verwekt met de dood tengevolge'. Vanwege het ontbreken van antibiotica stierf 70% van de pestlijders. De longpest ontstaat door inademing van besmette lucht. Deze ziekte was 100% dodelijk. Op 2 augustus 2009 meldde de radio dat er in een afgelegen streek in China longpest was uitgebroken en dat een herder was overleden. Uit voorzorg werden 4.000 inwoners in quarantaine geplaatst.

De medici van die tijd stonden machteloos. De verwekker van de pest en de manier waarop de ziekte zich verspreidde zijn pas in 1894 ontdekt. Geselprocessies trokken door het land. Op marktpleinen begonnen de deelnemers onder het zingen van religieuze liederen elkaar te geselen om zo Gods toorn over de mensheid af te wenden. Volgens de geneesheren kwam de besmetting door een soort giftige wolk, die uit het zuidoosten kwam. Het was het beste om te vluchten naar een eenzame plaats. Aromatische kruiden verbranden was goed en aderlaten kon ook geen kwaad. De volkswijsheid raadde echter aan een bok in huis te nemen. Inderdaad hebben rattenvlooiën een hekel aan de stank van bokken. Wie niet? De religie kreeg ook een bepaalde intensiteit door de pest.

Sindsdien zijn er pestheiligen bekend zoals Sint Sebastiaan en Antonius Abt, die al de beschermer was tegen het Antoniusvuur, de vergiftiging door moederkoren dat vaak voor kwam. Ook Sint Joris

werd aangeroepen tegen de pest. Maar alle vrome gebeden, aalmoezen en processies hielpen niet tegen de zwarte dood.

Ook Oirschot werd meerdere malen getroffen door de pest. Het is niet bekend hoeveel slachtoffers deze gevreesde ziekte eiste. Wel weten we dat de schrik bij de bevolking en dorpsbestuurders er goed in zat. Een pestepidemie had een enorme impact op het dagelijkse leven. In de schepenenprotocollen van de vijftiende tot en met de zeventiende eeuw vinden we van tijd tot tijd aangrijpende voorvallen die met de pest te maken hadden en maatregelen die ter bestrijding en voorkoming genomen werden. Duidelijk blijkt hier de machteloosheid, angst en berusting uit.

Vanaf 1489 werden door het dorpsbestuur jaarkeuren opgesteld. Dit zijn plaatselijke verordeningen met bepalingen van zeer uiteenlopende aard. Ze werden vanaf de pui van het gemeentehuis na afloop van de Hoogmis op zondag afgekondigd en aangeplakt. Ook ten aanzien van de pest zijn er maatregelen in deze jaarkeuren opgenomen. Het is niet bekend wanneer deze er voor het eerst in terecht zijn gekomen. In 1619 werd een compleet nieuw jaarkeur samengesteld, dat als enige bewaard is gebleven. Nieuwe bepalingen werden hieraan in de loop der tijd toegevoegd. In dit jaarkeur en de aanvulling van 1628 vinden we onder meer de volgende maatregelen ten aanzien van de pest:

- Varkens, honden en katten moeten ten tijde van de pest op het eigen erf gehouden worden.
- Als de pest in een huis heerst waar geen dieren worden gehouden en waar enige personen zijn overleden, dan zal dat huis een maand lang gesloten worden voordat het geschrobd wordt, met dien verstande dat wanneer de eigenaars en schrobbers toch in dat huis willen blijven zij niet van het erf mogen komen op straffe van 25 gulden boete. Schrobbers die het erf toch verlaten mag men neerschieten.
- Als schrobbers in het huis willen blijven dan moeten eigenaars deze voorzien van kost en inwoning, zodat ze niets tekort komen of zich daarover hoeven te beklagen .

- Als er vee in huis is dan mag dit door de schrobbers of eigenaars na zonsopgang naar de wei gedreven worden en moet voor zonsondergang weer op stal staan. Zij moeten in hun hand een witte roede van vier voet lang meevoeren en moeten wel op hun erf blijven.
- Mensen die door de pest zijn overleden moeten 's middags begraven worden. Wie in de buurt komt, moet gewaarschuwd worden, zodat hij zich uit de voeten kan maken.
- Wie in hutten met pestlijders komt, moet drie weken lang een witte roede meedragen en mag niet in de kerk of herbergen komen en mag ook geen bijeenkomsten bijwonen.
- Geen enkele schrobber mag binnen zes weken iets verbranden op straffe des doods.
- Vuil en mest moet voor zonsondergang begraven worden op de dag waarop het uit het huis van de pestlijder is verwijderd, echter de verwijdering mag niet eerder plaatsvinden dan na zes weken. Mest en afval dat buiten ligt moet afgedekt worden.

De schepenprotocollen bevatten onder meer de volgende voorvallen en bepalingen:

- In 1496 neemt Herman Joerden Cleijnaerts twee kinderen van Jan Gijsbrecht Lebbens voor acht jaar in huis. Hij belooft ze te eten te geven en ze te kleden en zal ze dwingen en straffen alsof het zijn eigen kinderen waren. Als een van hen getroffen wordt door de pest of melaatsheid dan zal Herman ze op zijn kosten elders onderbrengen.
- Jan Roelof Wijchmans wil in 1530 niet langer de voogdij over de minderjarige kinderen van zijn broer Dirk uitoefenen en wil ook niet langer het bewind voeren over de nagelaten goederen. Hij wil daarmee risico's van bedrog en verdachtmakingen van vervreemding voorkomen. Zijn broer en zijn vrouw waren door de pest overleden. Voor getuigen overlegt hij nu een gedetailleerd overzicht van bezittingen, dat destijds door de schrobster van het huis van zijn broer en zijn vrouw werd opgemaakt en die toekomen aan de kinderen.
- Een jaar later verhuurd de ene Willem aan de andere een huis met tuin en brouwhuis, gelegen in de Vleut in Best. De verhuurder woont

in het centrum van Oirschot. Een van de huurvoorwaarden is dat wanneer de pest in hertgang de Kerkhof uitbreekt Willem met zijn huisgenoten in het huis in de Vleut mag komen wonen. De verhuurder overlijdt desondanks enkele maanden later.

- Op 5 augustus 1558 tussen 6 en 7 uur in de middag zit Dielis Dirck Houbraken ziek van de pest in zijn huis op een stoel bij de haard.

Getuigen verklaren onder ede dat hij samen met zijn vrouw tijdens de toediening van het H. Sacrament zijn testament heeft opgemaakt.

Een van de getuigen heeft het testament opgeschreven, omdat de priester, Aert van Dommelen, daar geen tijd voor had. Of was hij bang voor besmettingsgevaar? Dielis overleed vóór 13 januari 1559.

- In de oogstmaand van 1558 trouwen Peter Henricks van Kerkoerle en Elisabeth van Hertsroije officieel. Getuigen hebben het bruidspaar onder ede horen verklaren dat ze elkaar niet zouden verlaten, noch bij leven, noch bij sterven, noch om enig bezit of vrees voor de dood. Omdat Peter pest had diende pastoor, Cornelissen Breugelmans, tegelijkertijd het H. Sacrament toe. Hij ging hiervoor niet naar binnen, maar deed dit voor de deur van hun huis in Straten. Kort hierna is Peter overleden.

- In 1558 overlijden vier van de zeven schepenen. Er wordt niet vermeld waaraan, maar de pest is een voor de hand liggende oorzaak.

- In 1585 treffen we opnieuw een schrijnend geval van de gevolgen van de zwarte dood aan. De vrouw van Dirck de Hoppenbrouwer is aan de pest overleden en zichzelf heeft ook de pest gehad. Zijn vrouw heeft hem een zoon nagelaten. Ze waren onder huwelijkse voorwaarden getrouwd, waardoor hij van de bezittingen van zijn vrouw alleen een koe, een bed en een rente van acht gulden geërfd heeft. Van zijn ouders heeft hij ook niets geërfd en wegens beider ziekte zijn ze ook niet in staat geweest bezit te verwerven. Hierdoor waren ze niet in staat alle kosten voor het schrobben van het huis, het ziekbed en de begrafenis te betalen. Om onmin in de toekomst te voorkomen treffen de schoonvader, zwager en broer van Dirck een regeling.

Twee jaar later is er voedselschaarste. In augustus 1587 is het brood zo duur dat het door de gewone man niet meer te betalen is, waardoor hij van armoede bonen en spurriebrood moet eten. Hierdoor ontstaan ziekten en kwalen. Toen er weer goed voedsel te verkrijgen was, waren velen al gestorven. Door oorlogsgeweld durfde men de metten en getijden niet meer te houden. Niemand voelde zich veilig, paapsgezind of geusgezind. Men sloeg maar dood en hongerde de mensen uit. De pest brak uit en breidde zich snel uit in alle hoeken, behalve in Best, en eiste elke dag zes of zeven doden. Buren nemen een testament op, omdat de pastoor of andere gerechtigde personen niet meer op tijd konden komen bij een stervende aan de pest.

In 1616 zat er de schrik opnieuw goed in. Op 21 juni namen de schout en schepenen een rigoureuus besluit. Na de hoogmis tussen 10 en 11 uur, als de meeste inwoners bijeen zijn, zou er een afkondiging hiervan plaatsvinden. Wie een besmette stad of dorp bezoekt, moet een boete van 25 gulden betalen en wordt zes weken uit Oirschot verwijderd. Als iemand Oirschotse schrobbers of knechten in een besmet dorp aantreft, voordat Oirschot besmet is, dan mag hij deze persoon nog een kwartaal lang doodschieten.

Willem Gijsberts van de Maerselaer heeft de pest. Hij kan nog wel lopen, maar mag niet meer op de openbare weg komen. Op 1 oktober 1625 wordt hem het H. Sacrament toegediend en verklaart hij dat de opbrengst van zijn huisje met aanbouw in hertgang Aarle bestemd is voor de kosten van schrobbers en andere kosten die met de pest te maken hebben voor hemzelf en zijn volk. In 1626 overlijden nog een paar familieleden aan de pest.

Op 22 juli 1628 probeert het dorpsbestuur de financiële verantwoording door burgemeester (gemeenteontvanger) Jasper Philips van Esch over de jaren 1615-1617 af te ronden. Daarnaast wordt verantwoording gevraagd over 1606 toen hij heffer van de hertgang Notel was. Omdat Van Esch aan de pest leed, maakte men haast met deze afrekening. Hij moet alle ten onrechte ontvangen bedragen onmiddellijk terug betalen en zijn honorarium wordt ongeveer gehalveerd. Op 26 oktober laten de erfgenamen een gedetailleerd overzicht ma-

ken van de bezittingen van Jasper. In 1631 vinden we een kwitantie van apotheker Victor van Wamel aan de gemeentesecretaris die alsnog een openstaande rekening van Jasper Philips van Esch heeft betaald.

Op 30 september 1628 wordt er een nieuwe kerkmeester van de Petruskerk en de kapel van de H. Eik benoemd, omdat de oude door de pest is overleden. Een maand later schrijven de schepenen aan Gerard Goorts van de Laeck, die in Verrenbest woont, een brief met de volgende inhoud: ‘Het is ons ter ore gekomen dat uw vrouw nabij de Sint Petruskerk alhier enkele huizen heeft schoongemaakt die besmet zijn geweest door de pest. Zij heeft een varken en andere onreine voorwerpen mee naar huis genomen, waardoor uw burens overlast wordt aangedaan. U wordt gesommeerd op straffe van een boete van 25 gulden het varken en andere vuiligheden direct, doch uiterlijk binnen zes uur, elders onder te brengen, zodat de burens daar geen last meer van hebben of schade van zullen ondervinden. Verder dient uw vrouw uit de buurt te blijven van andere mensen en dient ze zich te houden aan de voorschriften welke zijn vastgelegd in de jaarkeuren op straffe van de boetes daarin.’

Op 6 maart 1630 verplicht Johan Peter Hanssen zich een maand lang als pestmeester in Oirschot te verblijven om de heersende pest te bestrijden. Hij zal alle hulp en advies geven met betrekking tot het drinken van water etc. en andere remedies adviseren en alles te doen wat in zijn macht ligt om deze ziekte tegen te gaan en gevolgen daarvan te voorkomen. Hij ziet erop toe dat niemand buiten Oirschot vertrekt, zodat niemand buiten zijn medeweten besmet kan raken. Verder belooft hij nimmer in de nabijheid van pestlijders te komen, maar alleen de drankjes en andere geneesmiddelen te verstrekken. Voor de drankjes krijgt hij 12 stuivers en voor de geneesmiddelen de waarde. Als de patiënten arm zijn dan moet Jan, ter wille Gods, de medicijnen gratis verstrekken, zoals bij rijken. Hij krijgt hiervoor een gulden per dag, kost en inwoning en een stoep bier. Als de ziekte na een maand niet voorbij is dan zal hij op verzoek langer blijven.

In de onzekere militaire situatie van de retorsietijd na de val van 's-Hertogenbosch in 1629 waren veel dorpen in de Kempen bevreesd voor plundering door de Duitse huurtroepen. Deze waren onder meer gelegerd in Mol, Balen, Lille en andere plaatsen. Veel inwoners uit Eersel, Steensel, Duizel, Vessem en andere dorpen in de Kempen vluchtten naar Oirschot. Omdat in genoemde dorpen pest blijkt te heersen, wordt op zondag 22 juli 1635 verboden om mensen uit deze dorpen, die mogelijk besmet zijn met de pest, in Oirschot op te nemen, op straffe van 6 carolusgulden. Deze boete moet zowel betaald worden door de eventueel besmette vluchtelingen als door inwoners van Oirschot, die hen opnemen. Daarnaast worden de meegebrachte bezittingen verbeurdverklaard. Een week later blijkt de pest in Eersel zich uit te breiden, waarop wordt verboden tussen Oirschot en Eersel heen en weer te reizen, op straffe van 6 carolusgulden.

Toch is Oirschot ondanks deze voorzorgsmaatregelen niet onbesmet gebleven. Een jaar later vinden we in het schepenprotocol een akte, waarin een afspraak over een vergoeding aan een schrobster wordt vastgelegd. Weer een jaar later maken echtelieden een testament op. De man ligt met de pest op bed. Datzelfde jaar bepaalt de zieke Heijlken dat na haar dood een vordering van 14 gulden als achterstallig loon, dat ze had verdient voor de verpleging van een pestlijder, ten goede komt aan de kerk, haar begrafenis en missen voor haar zielenheil. Haar kleren vermaakt ze aan een viertal vrouwen en haar linnengoed gaat naar de armen. Op 11 oktober 1637 maakt Jan Aelbert Boelaerts ten overstaan van de pastoor van de Sint Odulphuskerk, Jan van Oudenhoven, zijn testament op. Hij vermaakt op voorhand zijn huwelijksuitzet, een koe, aan zijn schoonzus Beelken, die daarvoor jaarlijks rond Sint Antoniusdag een mis moet laten doen en een rozenhoedje moet bidden zolang ze de koe in haar bezit heeft. Verder vermaakt hij aan Beelken, die weduwe is en in haar kraambed ligt een bedrag van 16 gulden. De kinderen uit het vorige huwelijk van Beelken krijgen 150 gulden. Zijn kind krijgt als het gedoopt wordt 2 dukatons. Jan was kennelijk van plan om met zijn schoonzus te trouwen en had bij haar al een kind gekregen. Omdat na het overlijden van Jan door de pest onenigheid in de familie was ontstaan

over het testament en daar processen over gevoerd waren, wordt er acht maanden later door goede mannen bemiddeld.

Er zijn ongetwijfeld nog veel meer trieste voorvallen en bestuursmaatregelen uit de archieven op te diepen, maar met de aangehaalde gebeurtenissen moet al een redelijk beeld zijn ontstaan van de omstandigheden in tijden van pestepidemieën.

Henk van Hout

Bronnen:

Campinia

De Gildetrom

<http://nl.wikipedia.org>

<http://home.planet.nl/~vera0000/oirschotraover.html>